

Bibigul ESHTO'XTAROVA,

O'zbekiston milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD

O'zDJTU dotsenti Sh.Qoldasheva taqrizi asosida

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK: TIL VA MADANIYAT O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishning tarixiy, antropologik, sosiologik, etnografik, psixologik, filosofik, lingvistik, pedagogik va boshqa fanlar orasidagi ta'limotlar va taqdiriyatlarga asoslangan tahlili ko'rsatilgan. Bu, madaniyat va tilning bir-biriga qanday ta'siri borligini tushunishga yordam beradi. Lingvistik qarashlar til va madaniyatning o'zaro bog'lanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Lingvomadaniyatshunoslik, jamiyatda til va madaniyat munosabatlarini tushunish va analiz qilish uchun kerakli ilmiy vositalarni taqdim etadi. Bu soha, o'tgan asrning 20-yillarida tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarining bir-biriga bog'lanishining o'sishi natijasida yuzaga keldi. Lingvomadaniyatshunoslik fanining vujudga kelishi, qiyosiy aspektdagi ilmiy izlanishlarni oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, lingvomadaniy birliklar, frazeologik birliklar, konseptosfera, sentensiya, muqobilsiz leksikon.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ: ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И КУЛЬТУРОЙ

Аннотация

В данной статье представлен анализ лингвистики, исследования отношений языка и культуры на основе исторических, антропологических, социологических, этнографических, психологических, философских, лингвистических, педагогических и других дисциплин. Это помогает понять, как культура и язык влияют друг на друга. Лингвистические аспекты важны для понимания взаимосвязи между языком и культурой. Лингвистика предоставляет необходимые научные инструменты для понимания и анализа взаимоотношений между языком и культурой в обществе. Эта область возникла в результате растущей связи дисциплин языкознания и культурологии в 20-х годах прошлого века. Появление науки языкознания и культурологии позволяет активизировать научные исследования в сравнительном аспекте.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурологические единицы, фразеологизмы, концептосфера, предложение, безальтернативная лексика.

LINGUOCULTUROLOGY: THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE

Annotation

This article presents an analysis of linguistics, the study of relations between language and culture based on historical, anthropological, sociological, ethnographic, psychological, philosophical, linguistic, pedagogic and other disciplines. It helps to understand how culture and language influence each other. Linguistic perspectives are important in understanding the relationship between language and culture. Linguistics provides the necessary scientific tools to understand and analyze the relationship between language and culture in society. This field emerged as a result of the growing connection between the disciplines of linguistics and cultural studies in the 20s of the last century. The emergence of the science of linguistics and culture allows to increase scientific research in the comparative aspect.

Key words: linguistic and cultural studies, linguistic and cultural units, phraseological units, conceptosphere, sentence, non-alternative lexicon.

Kirish. Lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi, tarixiy, antropologik, sosiologik, etnografik, psixologik, filosofik, lingvistik, pedagogik va boshqa fanlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiladi. Bu esa, madaniyat va tilning o'zaro aloqalarini tushunishga yordam beradi. Maqolada, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. Bu tahlil, biror bir tillarning tarixiy, ijodiy va mazmunlik xususiyatlari, ularning izohlanishi va turli kommunikatsiya vositalarida o'zgarishlari, o'zaro talqinlar, qo'llanmalar, adabiyotlar va h.k. kabi madaniy muhitlar bilan o'zaro munosabatlarni bayon etadi.

Madaniyat, xalq tafakkuri, uning olamini idrok etishdagi o'ziga xos jihat va xususiyatlarning tilda aks etishini o'rganish lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishining asosiy maqsadlaridan biridir. Mazkur sohaning ob'yekti o'zaro munosabatdagi til va madaniyat bo'lib, predmeti esa o'zida madaniy ma'no va mazmuni ifoda etuvchi til

birliklari hisoblanadi. Ma'lumki, «lingvomadaniyatshunoslikda madaniy axborot tashuvchi til birliklari tadqiq etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bunday til birliklari lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi. Ramz, mifologema, etalon, metafora, paremiologik birliklar, lakunalar, stereotiplar, presedent birliklar, nutqiy etiketlar eng asosiy lingvomadaniy birliklar sanaladi».[Sabitova, Z. K. 2013, p. 243]

Keltirilgan bayonlarga qo'shimcha ravishda, tilshunoslik doirasida olib borilayotgan keng ko'lami tadqiqotlar samarasi sifatida til birliklarining soni ortib bormoqda. Misol uchun, leksema (til qurilishining leki ma'no anglatuvchi lug'aviy birligi) [Qomus.Info. Onlayn Ensiklopediya], frazema (ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan turg'un

bog'lanmalarining umumiy nomi) [Rahmatullayev, Sh. 1966] frazeoyema, stilema [Usarov I.K. 2004. 25 str.], tekstema va diskursema shular jumlasidandir.

Lingvomadaniyatshunoslikda L.Vaysgerber tomonidan tilshunoslikka olib kirilgan olamning lisoniy manzarasi tushunchasi alohida o'rin tutadi. Olamning lisoniy manzarasi voqelikni idrok etishning tilda muhrlangan va muayyan lisoniy jamoa uchun xos bo'lgan tuzilishi, olamni idrok etish va konseptuallashtirishning universal va ayni vaqtda milliy xoslangan usulidir. [Mahmudov N. 2015. – №3. – B. 3-12.]

Qo'shimcha ravishda, olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari majmui bo'lgan konseptosferani, lisoniy ongni tavsiflash hamda til egalarining milliy-madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo'lgan milliy ijtimoiy-madaniy stereotiplarni aniqlash lingvomadaniyatshunoslikning asosiy vazifalari hisoblanadi. [Sabitova, Z. K. 2013, p. 243].

Tadqiqot metodologiyasi.

Lingvomadaniyatshunoslikning matn bilan bog'liq xususiyatlari borasida ham to'xtalib o'tish joizki, matn boshqa til birliklari singari nomi zikr etilayotgan ushbu sohaning o'rganish obyektlaridan biridir. «Lingvokulturologiya» kitobining muallifi, V.A.Maslova bu borada quyidagicha ta'kidlaydi: «Matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Zero, matn til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga u madaniyat mavjudligining amal qilish shakli hamdir. Lingvomadaniyatshunoslik esa tilni madaniy qadriyatlar majmuasi sifatida tadqiq etadi». [Maslova V.A. 2001. – S. 5.]

Olima o'xshatishlarning matn yaratilishidagi o'rniga ham to'xtalib, ular matnda struktur-kompozision vazifani bajarishi va matn kongerentligini ta'minlovchi vosita maqomida bo'lishini aytadi. [Maslova V.A., 2001. – S. 5.] Keltirib o'tilgan fikrlardan xulosa sifatida aytish mumkinki, o'xshatish va uning qisqargan shakli bo'lgan metaforalar matnda muhim kognitiv-semantik ahamiyat kasb etishi bilan birga, til sohiblarining milliy-madaniy tafakkuriga xos jihatlarni ham namoyon etuvchi hodisa bo'la oladi. O'xshatish va metaforalar asosiga qurilgan matnlar muayyan tilda qoliplashgan matn shakllari (ularni matnning presedent shakllari tarzida ham baholash mumkin)ni aniqlash imkoniyatini ham beradi. Lingvomadaniyatshunoslikning matn bilan bog'liq yana bir hodisasi bu presedent matn masalasidir. Tadqiqotchi O.E. Artemovanning ta'biri bilan aytganda, presedent janrlar madaniy axborotning «akkumulyatori»dir. [Artemova O.Ye. 2004. – S. 24]

Ya'ni presedent matnlar xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va ushbu mujassamlik til orqali namoyon bo'ladi. Aynan shu sabab tufayli, bu ko'rinishdagi matnlar lingvomadaniyatshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi. So'zimizning isboti tariqasida keltirishimiz lozimki, «matn-o'xshatishlar, matn-metaforalar hamda tarkibida presedent birliklar, etalonlar, nutqiy etiketlar mavjud bo'lgan matnlarni o'rganish muayyan etnosga xos bo'lgan olamning lisoniy manzarasi ilmiy talqinini yaratishda eng muhim manba hisoblanadi». [A. Primov, X. Qodirova. 2019.]

Presedent birliklar til tizimini tadqiq etishning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvomadaniyatshunoslikning asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi. Mazkur birliklarga bag'ishlangan tadqiqotlarda qayd etilishicha, presedent termini tilshunoslikda birinchi marta Yu.N. Karaulov tomonidan qo'llangan.

Lingvistik qarashlarni til va madaniyatning o'zaro aloqasini tushunishda qo'llash ham muhimdir. Misol uchun, frazeologizmlar milliy hayotning, ma'rifatning va mentalitetning yorqin ifodasi sifatida xizmat qiladi. Boshqa bir ko'rinish esa, madaniyatshunoslik tahliliga asoslangan lingvistik tadqiqotlar va tilshunoslikning o'ziga xos metodlari yordamida, boshqa tillar va madaniyatlar bilan ta'sirlashish va ularga munosabat o'rnatishni tahlil qilishdir. Bu esa, globalizatsiya davrida tillarning bir-biriga ta'siri, ularning o'zaro almashishlari va taraqqiyoti muhim bo'lgan muammolarga oid hisoblanadi.

Jamiyatda til va madaniyat munosabatlari har bir kishi uchun shakllanadi, bu esa insonning ma'rifatini, an'analari va boshqalar bilan o'zaro ta'sirining namoyon bo'lishi an'iqdir. Lingvomadaniyatshunoslik bu jihatlardagi munosabatlarni tushunish, o'rganish va tahlil qilish uchun kerakli ilmiy vositalarni taklif etadi.

Lingvomadaniyatshunoslik o'tgan asrning 20-yillarida tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarining umumlashmasi natijasida yuzaga keldi va til va madaniyatni birgalikda o'rganadigan ilmiy sohadir. Lingvomadaniyatshunoslik fanining vujudga kelishi qiyosiy aspektdagi ilmiy izlanishlar salmog'i oshishiga zamin hozirladi. Tilshunoslik prizmasida mavjud ramz, mifologema, paremiologik birliklar va lakunalar lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi, boisi ushbu turga xos birliklar lingvomadaniy xususiyatlarni namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar aynan madaniyat haqidagi axborotni tashuvchi va milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari hisoblanib, u yoki bu xalqning hayot tarzi, madaniyati, ma'rifati, milliy mentalitetning yorqin ifodasidir. Presedent birliklar xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va ushbu mujassamlik til orqali namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Lingvomadaniyatshunoslikda, olamning lisoniy, milliy, etnik va boshqa manzaralarini tadqiq etish, teoriyaviy va amaliy jarayonlarning boshlang'ich qadamlaridan biri hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, bu tadqiqotlar faqat bitta til sohasida emas, balki turli tizimli tillar bo'ylab ham xalq an'analari, qadriyatlari, urf-odatlari bilan bog'liq frazeologik birliklarni kross-madaniy, lingvistik eksperimentlar orqali o'rganishga asoslangan holda juda muhimdir.

Til va madaniyatni lisoniy hodisa sifatida o'rganuvchi lingvomadaniyatshunoslik, o'ziga xos lingvomadaniy tahlillar va xususiyatlarga ega bo'lgan ahamiyatli yo'nalishdir. Bu xususiyatlar, asosan, lingvomadaniy va til birliklarida namoyon bo'lishi mumkin. Mavjud til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlariga qarab, nutqni jozibadorligini, majoziylikni oshiruvchi frazeologik birliklar, lingvomadaniyatshunoslik jihatidan ajralib turadi va ularning tadqiqotlari muhimdir.

Misol uchun, frazeologizmlar milliy hayot, ma'rifat va mentalitetning ifodalari sifatida xizmat qiladi. Lingvistik tadqiqotlar va tilshunoslik metodlari orqali boshqa tillar va madaniyatlar bilan ta'sirlashish va ularga munosabat o'rnatishni tahlil qilish esa globalizatsiya davrida tillarning bir-biriga ta'siri, ularning o'zaro almashishlari va taraqqiyoti muhim muammolarni bayon etadi.

Lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat munosabatlari va ularning har bir kishi uchun shakllanishini tushunish va o'rganishga oid ilmiy vositalar taklif etadi. Lingvomadaniyatshunoslikni til va madaniyatning lisoniy aspektlarini o'rganuvchi yo'nalish sifatida tasavvur etish juda muhimdir. Bu yo'nalish orqali turli tillarning frazeologik birliklari, deyimlar va atamalar o'rganilishi,

ularning xalq an'analari, qadriyatlarini, va urf-odatlarini bilan bog'liq bo'lgan o'zgarish manzaralari o'rganilishi mumkin.

Lingvistik eksperimentlar va kross-madaniy tadqiqotlar bu yo'nalishda ahamiyatga ega. Masalan, biror bir tilning frazeologik birliklarini boshqa tillar bilan taqqoslash, ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularning madaniy-majburiy ta'siri haqida fikrni olishga yordam beradi.

Bundan tashqari, lingvomadaniyatsunoslikning bir qismi til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qiladi, masalan, ularning nutqni jozibador qilish, majoziylikni oshirish va boshqa xususiyatlari. Bu tahlillar, tilning insonlar o'rtasidagi muloqot va munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

Shu bilan birga, bu yo'nalish orqali turli tillar, ularning frazeologik birliklari va ularning lingvistik xususiyatlarini o'rganish orqali madaniy tarixiy, ijtimoiy, va lingvistik kontekstda insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish va tahlil qilishga yordam beradi. Bu esa, turli xalqlarning mazmunlarini, odatlarini, va kommunikatsiya shakllarini tushunishimizga yordam beradi.

Xulosa. Lingvomadaniyatsunoslik til va madaniyatning birgalikda o'rganilishi va mustaqil ilmiy sohadirning yaratilishi jarayonini anglatadi.

Lingvomadaniyatsunoslik prizmasida mavjud ramzlar, mifologemalar, paremiologik birliklar va lakunalar, lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi. Bu birliklar, lingvomadaniy xususiyatlarni namoyon etishda muhim ahamiyatga ega. Frazeologizmlar madaniyat haqida axborotni tashuvchi va milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari sifatida hisoblanadi. U, xalqning hayot tarzi, madaniyati, ma'rifati va milliy mentalitetining yorqin ifodasini o'zida yoritadi. Presedent birliklar esa xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va til orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonlar lingvomadaniyatsunoslik fanining rivojlanishiga va ilmiy izlanishlar salmog'ining oshishiga xizmat qiladi. Frazeologik birliklar til va madaniyatning o'zaro munosabatlari va masalalarini o'z ichiga olgan lingvomadaniyatsunoslik tilshunoslik sohasida o'zaro aloqa va munosabatlarini tushunishga yordam beradi. Frazeologizmlar, milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari sifatida xizmat qiladi va ularga o'xshash ravishda presedent birliklar ham xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi. Ular til orqali madaniyatning muhim qismlarini namoyon etadi.

ADABIYOTLAR

1. Artemova O.Ye. Lingvokulturnaya spetsifika tekstov presedentnogo janra «dimerik»: Na materiale angliyskogo yazyka: Dis... kand. filol. nauk. – Ufa: BashGU, 2004. – S. 24.
2. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish//O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. №3. –B. 3-12.
3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Uchebnoye posobiye. – M.: Academia, 2001.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Uchebnoye posobiye. – M.: Academia, 2001. – S. 5.
5. Primov A., X. Qodirova. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma. O'zr Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, al-Xorazmiy nomidagi Urganch davlat universiteti. Toshkent, "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1966.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1966
8. Sabitova Z.K. Lingvokulturologiya: Uchebnik. -M.: Flinta: Nauka, 2013. -B.243
9. Sabitova Z.K. Lingvokulturologiya: Uchebnik. - M.: Flinta: Nauka, 2013. -B.243
10. Usarov I.K. Problemi obshyey stilistiki slojnix predlojeniy (na materiale asindetona, polisindetona, antitezi i xiazma) Avtoref. diss. kand. nauk. Tashkent, 2004. 25 str.